

DOI: <https://doi.org/10.36719/2789-6919/44/18-21>

Xankişi Məmmədov

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
texnika üzrə fəlsəfə doktoru
<https://orcid.org/0009-0006-6978-3084>
kankishimamedov_53@mail.ru

Əsbət Teymurova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
<https://orcid.org/0009-0002-4094-5108>
esmet.abdullayeva@mail.ru

“Məişət mədəniyyəti və məişət xidməti”nin tədrisi fəlsəfi-tarixi-etimoloji müstəvidə

Xülasə

Bu araşdırmada “texnologiya müəllimliyi” ixtisası üzrə bakalavr səviyyəsi üçün hazırda mövcud olan tədris proqramına daxil olan “Məişət mədəniyyəti və məişət xidməti” fənninin tədrisində rast gəlinən və işləkliyi yüksək olan bir sıra terminlər tarixi-etimoloji müstəvidə tədqiqata cəlb edilmişdir. Qeyd edilmişdir ki, hər hansı bir fənn kimi “Məişət mədəniyyəti və məişət xidməti” fənni də müxtəlif termin, anlayış, işarə və simvollarla zəngindir: mədəniyyət, mədəniyyətşünaslıq, sivilizasiya, mədəni genezis, artefakt, assimilyasiya, təhsil, tərbiyə, tərəqqi, inkişaf, aksiologiya, əks mədəniyyət, sosiallaşma, submədəniyyət və s. O da vurğulanmışdır ki, hazırda “mədəniyyət” sözü daha geniş mənə arealına malik olmaqla maarifçilik, savad, tərbiyə, inkişaf, tərəqqi, hafizə, yaddaş, yaradıcılıq, xalqın canlı taleyi, xalqın həyat tərz, xalqın estetik baxışlar sistemi, hər hansı fəaliyyətin mənəvi ölçüsü və digər anlamlarda işlənir. Yəni deyəndə ki, filankəs mədəni insandır, bu o deməkdir ki, sözü gedən şəxs savadlıdır, biliklidir, düşüncəlidir, qabiliyyətlidir, dürüstdür, yüksək tərbiyəyə malikdir, bir sözlə xoş ünsiyyətli və xoş niyyətli. Lakin insanın savadlı və bilikli olması mədəni olmaq üçün çox vacib şərt olsa da, kifayət deyil. Əbəs yerə deməyiblər ki, “alim olmaq asandı, insan olmaq-çətin”. Bəs insan olmaq, mədəni olmaq necə olar? Bu araşdırmada məhz bu səpkidə olan bir çox terminlərin mənə qatlarına aydınlıq gətirilmişdir.

Açar sözlər: *texnologiya müəllimliyi, məişət mədəniyyəti, məişət xidməti, mədəniyyət, sivilizasiya, assimilyasiya, tarixi-etimoloji analiz*

Khankishi Mammadov

Azerbaijan State Pedagogical University
PhD in technology
<https://orcid.org/0009-0006-6978-3084>
kankishimamedov_53@mail.ru

Asbet Teymurova

Azerbaijan State Pedagogical University
<https://orcid.org/0009-0002-4094-5108>
esmet.abdullayeva@mail.ru

“Culture of Daily Life and Domestic Services” at the Philosophical-Historical-Etymological level

Abstract

This research analyzes the study, a number of terms that are encountered in the teaching of the subject “Culture of Daily Life and Domestic Services and Domestic Services”, currently included in the curriculum for the bachelor's degree in the speciality “Technology Teaching” from a philosophical- historical-etymological perspective. It was noted that the subject “Culture of Daily Life and Domestic Services” is rich in terms, contents, signs and symbols: culture, culturology, civilization, culturogenesis, artifact, assimilation, education, upbringing, progress,

development, axiology, everyday culture, socialization, subculture and others. At present the word “culture” is emphasized to have a broad meaning and is associated with enlightenment, education, literacy, upbringing, development, progress, memory, management, fate of the nation, lifestyle, creativity, the system of aesthetics, the spiritual dimension of any activity and others. So when we say that someone is a cultured person, it means that the person is educated, knowledgeable, thoughtful, capable, honest, highly educated, in short, sociable and well-mannered, communicative and intentional. However, it is also stressed that being educated and knowledgeable although important, it is not enough to be considered truly cultured. It is often said: “It is easy to become a scholar, but difficult to become a human being. So, what does it mean to be human and cultured? This study has clarified the deeper meaning of many terms of this kind.

Keywords: *technology teaching, culture of daily life, domestic services, culture, civilization, assimilation, historical-etymological analysis*

Giriş

Hər hansı bir fənn kimi “Məişət mədəniyyəti və məişət xidməti” fənni də müxtəlif termin, anlayış, işarə və simvollarla zəngindir: mədəniyyət, mədəniyyətsünaslıq, sivilizasiya, mədəni genezis, artefakt, assimilyasiya, təhsil, tərbiyə, tərəqqi, inkişaf, aksiologiya, əks mədəniyyət, sosiallaşma, submədəniyyət və s. Bu araşdırmada “texnologiya müəllimliyi” ixtisası üzrə bakalavr səviyyəsi üçün hazırda mövcud olan tədris proqramına daxil olan “Məişət mədəniyyəti və məişət xidməti” fənninin tədrisində rast gəlinən və işləkliyi yüksək olan bir sıra terminlər tarixi-etimoloji müstəvidə tədqiqata cəlb edilmişdir. Qeyd edək ki, “texnologiya müəllimliyi” ixtisası üzrə bakalavr səviyyəsi üçün mövcud olan tədris proqramına daxil olan bir çox fənlərin tədrisində rast gəlinən bir çox terminlərlə bağlı bir çox məqalələrdə tanış olmaq olar (Məmmədov, Musayeva, 2024, s. 26-29; Məmmədov, Musayeva, 2024, s.23-27; Məmmədov, 2009).

Tədqiqat

Qeyd edək ki, mədəniyyətlər müxtəlif olduğu kimi (buna inteqral mədəniyyət deyilir), onların dilləri də müxtəlifdir. İnsanların bir-biri ilə kommunikatativ münasibətlərə girdiyi işarələr, simvollar, mətnlər mədəniyyətin dilidir. Təəssüf ki, dünya, təbiət, insanlar, hətta qara daşlar da dəyişdiyi kimi, elm də inkişaf etmiş, genişlənmiş, yeni-yeni elm sahələri yaranmışdır. “Məişət mədəniyyəti və məişət xidməti” terminləri də dediklərimizdən kənar qalmamış və zaman-zaman müəyyən dəyişikliyə uğramışdır. Bu səbəbdən mövzu ilə bağlı terminlərin, anlayışların, parametrlərin və simvolların da işarə olunması, onların izahı müxtəlif ədəbiyyatlarda ayrı-ayrı, bir-birindən bəzən kəskin surətdə fərqli formalarda öz əksini tapmışdır ki, bu da oxucunun müəyyən anlaşılmazlıqlarla rastlaşmasına səbəb olur. Odur ki, qismən də olsa, problemin aradan qaldırılması üçün anlaşılması nisbətən qəliz olan bir çox terminlərin sadə anlaşılan formada izahına çalışacağıq. X.Məmmədovun ilk dəfə tədqiq etdiyi bir çox terminlərlə bağlı olan məqalələri də maraq kəsb edir (Məmmədov, Teymurova, 2025, s.21-25; Məmmədov, 2023, s.49-59; Məmmədov, 2022, s.85-99; Memmedov, 2023).

“Mədəniyyət” anlayışının ilkin mənası “şəhərsalma”, “əkinçilik”, “becərmə”, qulluqetmə, yaxşılaşdırma, işlədilmə, “ikinci təbiət” və s. olsa da, hazırda bu söz daha geniş mənə arealına malik olmaqla maarifçilik, savad, tərbiyə, inkişaf, tərəqqi, hafizə, yaddaş, yaradıcılıq, xalqın canlı taleyi, xalqın həyat tərz, xalqın estetik baxışlar sistemi, hər hansı fəaliyyətin mənəvi ölçüsü və digər anlamlarda işlənir. Yəni deyəndə ki, filankəs mədəni insandır, bu o deməkdir ki, sözü gedən şəxs savadlıdır, biliklidir, düşüncəlidir, qabiliyyətlidir, yüksək tərbiyəyə malikdir, dürüstdür, bir sözlə xoş ünsiyyətli və xoş niyyətlidir. Lakin insanın savadlı və bilikli olması mədəni olmaq üçün çox vacib şərt olsa da, kifayət deyil. Əbəs yerə deməyiblər ki, “alim olmaq asandır, insan olmaq-çətin.” Bəs insan olmaq, mədəni olmaq necə olar? Əlbəttə, bu sualın cavabını bir cümlə ilə ifadə etmək çətinidir. Başqa sözlə, insan olmağın, mədəni olmağın yolları çoxdur. Mövzu ilə bağlı bir neçə fikrə münasibət bildirək. Məsələn, qədim yunanlar hesab edirmişlər ki, “mədəni adam o adamdır ki, insanların, əşyaların, fikirlərin arasından özünə həqiqi yol yoldaşı seçə bilər” (Sadıqov, Məmmədov, 2017, s.40). Fikrimizcə, fikirlərin arasından özünə həqiqi yol seçilməsi hələ azdır. Əsas seçilən yolun doğruluğunu müəyyən etmək və o yolu necə getməkdir. Yaxud, orta əsrlərdə hesab edirmişlər ki, “mədəni adam o adamdır ki, Bibliyanı (Tövrət və İncil) oxuya bilsin” (Sadıqov, Məmmədov, 2017, s.40). Fikrimizcə, Bibliyanı oxuya bilmək də hələ azdır. Əsas ona əməl etməkdir. Və ya

alman filosofu Qeorq Vilhelm Hegelə görə “Digərlərinin elədiklərini etməyi bacaran adam mədəni adamdır” (Sadıqov, Məmmədov, 2017, s.40). Əlbəttə, bu fikirlə də tam razılaşmaq olmaz. Mədəniyyəti olmayan birinin elədiklərini bacaran adama necə “mədəni adam” demək olar? Göründüyü kimi, problem zahirən asan görünə də, daxilən o qədər də asan həll olunan deyil. Məhz bu cür geniş, müxtəlif və çox zaman da ziddiyyətli məna arealına malik olması səbəbindən bir çox elmlərin, o cümlədən fəlsəfə, folklor, dilçilik, psixologiya və tarix kimi digər elmlərin öyrənilməsi ilə sıx bağlı olan mədəniyyət fenomeninin mindən çox tərifı var: elmi, kontekstual, məhdud, adi və digər tərifləri buna misal göstərmək olar. Onu da qeyd edək ki, latınca “kultura” (cultura) sözündən yaranan “mədəniyyət” anlayışını termin kimi ədəbiyyata ilk dəfə b.e.ə. 45-ci ildə roma natiqi, ritorikanın görkəmli banisi, filosof, siyasi xadim, siyasi nəzəriyyəçi Mark Tulli Siseron gətirsə də (Manafova, Əfəndiyeva, Şahhüseynova, 2008, s.8), bu anlayışın müasir anlamının ilk dəfə öz təsdiqini tapması Almaniyanın adı ilə bağlıdır.

“Mədəniyyət” anlayışı Türkiyə türkcəsində “kültür”, Azərbaycan türkcəsində “mədəniyyət”, tatar türkcəsində “mədəniyyət”, qazax türkcəsində “mədeniet”, türkmən türkcəsində “medeniyyət”, qırğız, tacik və özbək türkcəsində “madaniyat”, macarlarda “kultúra”, ingilislərdə “culture”, qədim çinlilərdə “jen”, Hindistanda “dharma” formasında ifadə edilir. Qeyd edək ki, qədimdə Səudiyyə Ərəbistanında Yəsrib adlı şəhər olub. Məhəmməd peyğəmbərin hicrətindən sonra bu şəhərin adı dəyişdirilmiş və Mədinətü'n-Nəbi adlandırılmışdır. Bizim işlətdiyimiz “mədəniyyət” sözü də məhz “Mədinə” sözündən götürülmüşdür. Beləliklə, “mədəniyyət” sözünün ərəb dilindən götürüldüyünü görürük. Bununla belə, kulturologiya üzrə fəlsəfə doktoru Namiq Abbasın yazdığı kimi, hərtərəfli təhlillərdən aydın olur ki, “mədəniyyət” anlayışı mövzunu tam əhatə etmir. Baxmayaraq ki, həm danışq dilimizdə, həm də rəsmi strukturlarda termin kimi “mədəniyyət” anlayışı işlədilir. Daha dəqiq araşdırmalardan aydın olur ki, məhz “kulturologiya”nın beynəlxalq termin kimi işlədilməsi məqsədə müvafıqdır. O da məlumdur ki, kulturologiyanı etimoloji cəhətdən termin kimi ilk dəfə eramızdan əvvəl Mark Porse Katon “De aqre kultura” əsərində işlətmışdi (Abbas, 2015).

Ən çox istifadə olunan anlayışlardan biri “sivilizasiya”dır. İlk mənası-sivilis, yəni vətəndaş, cəmiyyət, dövlət mənalarını verən “sivilizasiya” sözünü çox zaman “mədəniyyət” sözü ilə sinonim kimi qəbul etsələr də, əslində onların fərqli cəhətlərinin olduğu açıq-aydın görünür. “Sivilizasiya” sözünün XVI əsrdə meydana gəlməsi, XVIII əsrdə isə İngiltərədə və Fransada geniş istifadə edilməsi onun “mədəniyyət” sözü ilə müqayisədə nə qədər cavan olmağından xəbər verir. Deməli, sivilizasiya inkişafın ən yüksək mərhələsidir. Buna bəzən süqutun başlanğıcı da deyirlər. Doğrudan da sivilizasiyanın mədəniyyətin qocalığı olduğunu və beləliklə, insan müdrikliyə qocalan vaxtında çatdığı kimi, mədəniyyətin də sivilizasiyaya sona çatdığını görürük (Manafova, Əfəndiyeva, Şahhüseynova, 2008, s.10). Deməli, mədəniyyət başlanğıc, sivilizasiya isə sonudur. Mədəniyyətin varlığını, onun inkişafını, qanunauyğunluqlarını, ümumi prinsiplərini və əldə olunan nəticələrin həyatda tətbiq olunması imkanlarını tədqiq edən sahə isə mədəniyyət nəzəriyyəsi və ya mədəniyyətşünaslıq adlanır.

Mədəniyyətşünaslıq bir elm kimi ilk növbədə artefaktlarla məşğul olur. Azərbaycan ədəbiyyatında işlədilməsi baxımından gənc olan bu termin ingilis dilindən götürülsə də, kökü latın dilinə gedib çıxır. Arte-süni və faktur-düzəldilmiş, sözlərdən düzəldilmiş – “artefakt” məfhumuna əmək alətlərindən və məişət əşyalarından tutmuş elmi fikirlərə, bədii obraz və texnologiyalara qədər bütün əşya və subyektlər, mədəniyyət faktları və hadisələri daxildir. Amma artefaktlar insanın bilavasitə yaratdığı və ya onun yaradıcı və intellektual güclərinin tətbiqi nəticəsində yaranan əşyalarla məhdudlaşmır. Belə ki, “artefakt” anlayışına insanın özü də daxildir, çünki o, mədəniyyəti yaradır və özü də onun məhsuludur. Artefaktların forma və quruluşunu isə mədəniyyətin morfologiyası, onların strukturu və xüsusiyyətləri öyrənir.

Ən çox istifadə etdiyimiz terminlərdən biri “assimilyasiya”dır. Qeyd edək ki, latıncadan tərcümədə “oxşatma, uyğunlaşdırma” mənalarını daşıyan “assimilyasiya” universal bir termin olub, sosiologiyada da, antropologiyada da, dilçilikdə də geniş istifadə edilir. Kulturologiyada “assimilyasiya” çoxölçülü sosial-tarixi prosesdir ki, bu prosesdə sosial azlıq qrupları əksəriyyətin dəyər və normalarını mənimsəməklə cəmiyyətin bu dominant əksəriyyəti tərəfindən mənimsənilir. Başqa sözlə, “assimilyasiya” tamamilə fərqli mədəni, dil və ya etnik mənsubiyyəti olan bir fərdin və ya qrupun, yaşadığı və ya dominant olan cəmiyyətin mədəniyyətini, dilini və həyat tərzini könüllü və ya məcburi mənimsəyərək öz kimliyini dəyişdirməsidir. Doğrudur, bəzən assimilyasiya ilə

integrasiya anlayışlarını bir-biri ilə qarışdıranlara da rast gəlirik. Amma bu anlayışlar əsaslı surətdə bir-birindən fərqlənir. Əlbəttə, izaha ehtiyacı olan terminlər çoxdur və bir araşdırmada baxdığımız çoxhüddüdlü, çoxaspektli problemin həllinə aydınlıq gətirmək çətindir. Biz sadəcə olaraq problemin anonsunu verdik.

Nəticə

Göründüyü kimi, “Məişət mədəniyyəti və məişət xidməti” fənninin tədrisi zamanı rast gəlinən və işləkliyi yüksək olan bir sıra terminlərin tarixi-etimoloji müstəvidə tədqiqi gənclərin onlara lazım olan bir çox vacib vərdişləri (bilik, düşüncə, qabiliyyət, tərbiyə, ünsiyyət, etika və s.) qazanmaq üçün zəruri nəzəri biliyə və təcrübi bacarığa yiyələnməyin yollarına bir işıq salır. Məqsəd isə göründüyü kimi kamil insan yetişdirməkdən gedir. Kamillik isə mədəniyyətin zirvəsidir. Amma bir mətləbi unutmaq lazım deyil ki, “Qurani-Kərim”in əl-Bəqərə surəsinin 269-cu ayəsində yazılıb ki, Allah istədiyi şəxsə hikmət (elm, mərifət, müdriklik) bəxş edir. Kimə hikmət bəxş edilmişsə, ona çoxlu xeyir (əbədi səadət) verilmişdir. Bunu ancaq ağıllı insanlar dərk edirlər (Mustafayev, Məmmədov, 2008, s.176). Ağılın çırağı isə elmdir. Çünki, insanın elmi düşüncəsi artdıqca, ağılı daha çox inkişaf edir. Elmə əməl etməyən adam isə əlində çıraq olan kora bənzəyir. Əbəs yerə deməyiblər ki, elmsiz adam meyvəsiz ağac kimidir. Mədəni, elmlili insanın isə ancaq faydası olar.

Beləliklə, “Məişət mədəniyyəti və məişət xidməti” fənninin tədrisi zamanı rast gəlinən terminlərin tarixi-etimoloji analizi təhsilalanların ümumi bilik fondunun genişləndirilməsində və inkişafında əvəzsiz və effektiv metodoloji üsullardan biri də sayıla bilər. Bu isə nəticədə texniki potensial leksikanın yaranmasına gətirib çıxarır. “Texniki potensial leksika” deyəndə anlaşılmasında heç bir çətinlik yaranmayan hər hansı bir söz-termin başa düşülür (Məmmədov, Musayeva, Əyyubov, 2020, s.25-26).

Ədəbiyyat

1. Abbas, N. (2015). Kulturologiya, yoxsa mədəniyyət (terminoloji araşdırma). *Mədəniyyət dünyası*. № 29, s. 21-26.
2. Manafova, M.J., Əfəndiyeva, N.T., Şahhüseynova, S.A. (2008). *Mədəniyyət tarixi və nəzəriyyəsi*. Sabah nəşriyyatı.
3. Məmmədov, X., Musayeva, S. (2024). Kütlə ölçü vahidlərinin müqayisəli tədqiqi. *Elm və təhsilin əsasları IX beynəlxalq elmi konfrans*. 09.08.2024, s. 26-29.
4. Məmmədov, X., Musayeva, S. (2024). “Texnologiya müəllimliyi” hazırlığında ölçü vahidlərindən istifadə səviyyəsi. *Elmi Tədqiqat Beynəlxalq elmi jurnal*. Cild: 4 Sayı: 7, s.23-27.
5. Məmmədov, X.B., Musayeva, S.M., Əyyubov, Ə.Ə. (2020). Riyazi və texniki dil komponentlərinin etimoloji və müqayisəli tipologiyası. *Fizika, riyaziyyat və informatika tədrisi*, 2 (226), s. 21-26.
6. Məmmədov, X. (2009). *Ümumtexniki terminlərin izahlı lüğəti*. Dərs vəsaiti. ADPU.
7. Məmmədov, X., Teymurova, Ə. (2025). Mətbəxlə bağlı bəzi frazeoloji ifadələrin harmoni-yası. *Elmi Tədqiqat Beynəlxalq Elmi Jurnal*. Cild: 5 Sayı: 3, s. 21-25.
8. Məmmədov, X. (2022). Zərb-məsəllərin görünməyən üzü. *Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər*. 2(60), s. 49-59.
9. Məmmədov, X. (2022). Azərbaycan və türk atalar sözlərinin yeni paradigmaları və struktur-semantik analizi. *AMEA, Folklor İnstitutu, “Dədə Qorqud” elmi-ədəbi toplusu*, III (78), s.85-99.
10. Memmedov, Kh. (2023). New Models of Azerbaijani, Turkish and English Proverbs. *Revista de etnografie si folclor. Journal of ethnography and folklore*. Bucharest 1-2.
11. Mustafayev, Q., Məmmədov, A. (2008). *Atalar sözü - xalqın gözü*. “Təknur”.
12. Sadıqov, H., Məmmədov, R. (2017). Mədəniyyət: mahiyyəti və funksiyaları. *SDU-nun “Elmi xəbərlər”i, Sosial və humanitar elmlər bölməsi*, cild 13, № 2, s. 40-45.

Daxil oldu: 08.01.2025

Qəbul edildi: 17.04.2025